

JACEK DZIOBEK-ROMAŃSKI

UZNAWIE NIECHRZEŚCIJAŃSKICH ZWIĄZKÓW RELIGIJNYCH O USTAWOWO UREGULOWANEJ SYTUACJI W LATACH 1919-1989

WPROWADZENIE

W odróżnieniu od sytuacji prawnej Kościoła katolickiego¹ sytuacja prawna uznanych mniejszości religijnych była precyzyjnie określona. Z jednej strony obowiązywały ustawy i inne akty prawne o mocy ustawy, na podstawie których unormowano status prawny tych związków religijnych, a także na podstawie aktów wykonawczych do tych ustaw na grunt prawa państwowego inkorporowano prawa wewnętrzne tych organizmów, z drugiej zaś reskrypty – kuriozalne z punktu widzenia prawnego – legalizujące status prawny trzech związków wyznaniowych, wydane przez Ministra Administracji Publicznej². Niezależnie od powyższego dekret z 5 lipca 1949 r. o zmia-

¹ Pozycja prawna Kościoła katolickiego, a zwłaszcza problem jego osobowości prawnej został już dość obszernie omówiony w literaturze przedmiotu: zob. J. Krukowski, *Osobowość cywilnoprawna Kościoła katolickiego w Polsce (1918-1980)*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 1981, t. 9, s. 253-272; J. Krukowski, *Osobowość prawna Kościoła katolickiego w relacji do państwa*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 23(1980), z. 1(89), s. 43-52; J. Krukowski, *Problematyka osobowości prawnej Kościoła katolickiego w relacji do państwa*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 25(1978), z. 5, s. 119-137; K. Dembski, *Osobowość prawna Kościoła katolickiego w PRL*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1981, nr 3, s. 1-20; J. Dziopek-Romański, *Problem osobowości prawnej Kościoła katolickiego w prawie polskim w latach 1944-1989*, „Roczniki Nauk Prawnych”, 10(2000), z. 2, s. 37-70.

² Szerzej na ten temat: J. Dziopek-Romański, *Działalność Ministra Admi-*

nie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach, choć nie określił tego *expressis verbis*, zdelegalizował niektóre związki religijne istniejące i uznane w okresie międzywojennym³.

W badanym okresie w Polsce funkcjonowały trzy niechrześcijańskie związki religijne: Żydowski Związek Religijny, Muzułmański Związek Religijny oraz Karański Związek Religijny. Z wyjątkiem pierwszego wszystkie uzyskały status prawny w drodze ustaw wydanych w okresie międzywojennym. Żydowski Związek Religijny natomiast uzyskał prawne uznanie na mocy rozporządzenia niemieckich władz okupacyjnych z 1916 r., w okresie międzywojennym zaś ten akt normatywny został w istotny sposób zmieniony, a jego moc obowiązującą rozciągnięto na cały obszar Rzeczypospolitej. Niniejsze krótkie studium traktować będzie zarówno o sytuacji prawnej tych trzech związków religijnych, jak również o podstawowych zmianach ustawodawczych odnoszących się do nich w badanym okresie.

I. ŻYDOWSKI ZWIĄZEK RELIGIJNY

Podstawę prawną funkcjonowania Żydowskiego Towarzystwa Religijnego stanowiło rozporządzenie niemieckich władz okupacyjnych z dnia 1 listopada 1916 r. o organizacji Żydowskiego Towarzystwa Religijnego⁴. Z chwilą powstania państwa polskiego i rozszerzania jego terytorium rozciągano zasięg terytorialny obowiązywania tego rozporządzenia. Samo rozporządzenie obowiązywało tylko na obszarze Warszawskiej Generalnej Guberni⁵, stąd też dekret Naczeln-

nistracji Publicznej w zakresie uznania niekatolickich związków wyznaniowych w latach 1945-1950, „Prawo – Administracja – Kościół”, 2001, nr 1(5), s. 129-151.

³ Także i tutaj zainteresowanych tą problematyką należy odesłać do innych prac: zob. J. Dzio bek - Ro ma ń ski, *Zasady uznawania związków religijnych w prawie polskim w latach 1944-1989*, *Roczniki Nauk Prawnych*”, 11(2001), z. 1, s. 69-109.

⁴ Verordnungsblatt f. d. General-Gouvernement Warschau, Nr 56, poz. 184.

⁵ Zob. J. Sa wi cki, *Studia nad położeniem prawnym mniejszości religijnych w Państwie Polskim*, Warszawa 1937, s. 161.

nika Państwa z 7 lutego 1919 r. o zmianach w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie byłego Królestwa Kongresowego⁶ rozciągnął zasięg obowiązywania tego rozporządzenia na cały obszar dawnej Kongresówki i wprowadził doń liczne zmiany i uzupełnienia. Kolejne zmiany terytorialne Polski, które nastąpiły po wojnie polsko-sowieckiej, a w szczególności inkorporacja ziemi wileńskiej, wywołały potrzebę dostosowania stanu prawnego na tym terytorium do tego, który obowiązywał na pozostałych ziemiach należących do Polski⁷. Podstawę prawną do rozciągnięcia ustawodawstwa polskiego na te tereny stworzyły dwie ustawy: z 4 lutego 1921 r. – o unormowaniu stanu prawnopolitycznego na ziemiach przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r.⁸ oraz ustawa z 6 kwietnia 1922 r. – o objęciu władzy państwowej nad ziemią wileńską⁹.

Stopniowe rozszerzanie ustawodawstwa polskiego w odniesieniu do Żydowskiego Towarzystwa Religijnego na pozostałe terytoria wchodzące w skład byłego zaboru rosyjskiego rozpoczęte zostało rozporządzeniem Rady Ministrów z 25 października 1925 r. w sprawie utworzenia gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze województw – wołyńskiego, poleskiego, nowogródzkiego, powiatów – grodzieńskiego, wołkowyskiego i gmin – białowieskiej, masiewskiej i suchopolskiej powiatu bielskiego województwa białostockiego oraz okręgu administracyjnego wileńskiego¹⁰, rozporządzenie zaś Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 9 marca 1927 r. w sprawie utworzenia gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze powiatów białostockiego, bielskiego i sokólskiego województwa białostockiego¹¹ zakończyło ten proces.

Unifikacja ustroju Żydowskiego Towarzystwa Religijnego w odniesieniu do ziem należących do byłego zaboru austriackiego odbyła

⁶ Dziennik Praw Państwa Polskiego, Nr 14, poz. 175.

⁷ Zob. J. S a w i c k i, *Studia*, s. 162.

⁸ Dz. U. Nr 16, poz. 93.

⁹ Dz. U. Nr 26, poz. 213.

¹⁰ Dz. U. Nr 114, poz. 807.

¹¹ Dz. U. Nr 23, poz. 175.

się na podstawie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego, które rozszerzyło moc obowiązującą wspomnianego dekretu Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. o zmianach w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie byłego Królestwa Kongresowego na województwo krakowskie, lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie¹². Tym samym odnośnie do tych województw uchylona została ustawa z 21 marca 1890 r. o urządzeniu zewnętrznych stosunków prawnych izraelskiego społeczeństwa religijnego¹³, która regulowała status prawny tego związku religijnego w byłych Austro-Węgrzech, oraz wszystkie przepisy wykonawcze do tej ustawy, w tym także wydane na jej podstawie statuty gminne, co podkreśliło ówczesne orzecznictwo sądowe¹⁴.

Proces unifikacji ustroju tego związku religijnego w okresie II Rzeczypospolitej w odniesieniu do ziem należących do byłego zaboru pruskiego odbył się na podstawie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 6 marca 1928 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa poznańskiego, pomorskiego i śląskiego, które rozciągnęło zakres obowiązywania tego rozporządzenia na województwo poznańskie i pomorskie¹⁵. Także i w tym przypadku – w odniesieniu do tych województw – uchylono moc obowiązującą wcześniejszych przepisów, a w szczegól-

¹² Dz. U. Nr 91, poz. 818, art. 1.

¹³ Dziennik Ustaw państwa austriackiego, Nr 57, s. 176.

¹⁴ Zob. Teza II do wyroku Najwyższego Trybunału Administracyjnego z dnia 20 listopada 1936 r. (L. Rej. 2347/33 i L. Rej. 2729/34, Zbiór wyroków NTA, Nr 1250 A): „wobec postanowień objętych art. 6 i 3 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich [...] ustawa z 21 marca 1890 r. [...] oraz wydane na jej podstawie statuty gminne utraciły po dniu 21 października 1928 r. na obszarze województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego moc obowiązującą”.

¹⁵ Dz. U. Nr 28, poz. 259, art. 1, pkt 2.

ności §§ 35-59 pruskiej ustawy z 23 lipca 1847 r.¹⁶ oraz aktów wykonawczych do tej ustawy¹⁷.

Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 5 kwietnia 1928 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa śląskiego¹⁸ ogłosiło jednolity i ostateczny tekst rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 14 października 1927 r.¹⁹

Zupełnie inaczej był uregulowany status prawny gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze województwa śląskiego. Wynikało to z faktu, iż Statut Organiczny tego województwa z 15 sierpnia 1920 r.²⁰ w art. 4, pkt 7 zastrzegał kompetencji Sejmowi śląskiemu ustawodawstwo wyznaniowe. Ponieważ Sejm ten nie wydał żadnej ustawy dotyczącej interesującej nas materii, obowiązywało tam ustawodawstwo wydane przez byłe państwa zaborcze. W górnośląskiej części tego województwa obowiązywała cytowana już tutaj ustawa pruska z 23 lipca 1847 r.²¹, według której żydowskie gminy synagogalne (*Synagogengemeinden*), posiadając własne statuty, miały charakter korporacji publicznoprawnych²². Gminy synagogalne były niezależ-

¹⁶ Zbiór ustaw pruskich, s. 263.

¹⁷ Dz. U. Nr 28, poz. 259, art. 1, pkt 4.

¹⁸ Dz. U. Nr 52, poz. 500.

¹⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa śląskiego stanowi załącznik do rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 5 kwietnia 1928 r. (Dz. U. Nr 52, poz. 500, zał.). Zainteresowanych należy odesłać do pracy J. Grynsztejny i I. Kernerera *Przepisy o organizacji gmin wyznaniowych żydowskich wraz z ustawami, rozporządzeniami, okólnikami i reskryptami związkowymi oraz orzecznictwem sądowym* (Warszawa 1931).

²⁰ Dz. U. Nr 73, poz. 497.

²¹ Zbiór ustaw pruskich, s. 263.

²² Tak uważają: P. H i n s c h i u s, *Staat und Kirche*, Freiburg i. B. 1883, s. 364-365. G. Ebers (*Staat und Kirche in neuen Deutschland*, München: Max Hueber Verlag 1930, s. 43) uznaje również publicznoprawny charakter gmin synagogalnych: „weil ihnen sogar über die Rechte der konzessionierten Religionsgesellschaften hinaus Zwangsmitgliedschaft, Besteuerungsrecht, Religionsunterricht mit finanzieller Unter-

ne od siebie i nie posiadały jakiegokolwiek wspólnej zwierzchności. Z kolei na Śląsku Cieszyńskim obowiązywała ustawa austriacka z 21 marca 1890 r. o urządzeniu zewnętrznych stosunków prawnych izraelskiego społeczeństwa religijnego²³, która – podobnie jak ustawa pruska – z gminy synagogałnej czyniła samodzielną i niezależną gminę wyznaniową o własnym statucie²⁴, niepodlegającą żadnej nadzędnej władzy wyznaniowej²⁵.

Obowiązujące rozporządzenie Prezydenta z 6 marca 1928 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej – z wyjątkiem województwa śląskiego²⁶ – grupowało wszystkich obywateli polskich wyznania mojżeszowego w jeden związek religijny o charakterze korporacji publicznoprawnej²⁷, składający się jednak z poszczególnych gmin wyznaniowych, przy czym przynależność do związku religijnego jako całości była skutkiem przynależności do właściwej gminy wyznaniowej. Przynależność do poszczególnych gmin wyznaniowych żydowskich, a w konsekwencji także przynależność do Ży-

stützung der Gemeinden, Beteiligung bei der Schulaufsicht, Berücksichtigung bei der Zwangserziehung, Seelsorge an jüdische Feiertage im Zivilprozess und bei der Zwangsvollstreckung zugesichert war” (por. J. Sawicki, *Studia*, s. 169-170). Inaczej sprawę tę ujmuje S. Grelewski (*Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*, Sandomierz 1935, s. 21-22), który uważał, iż cytowana tutaj ustawa pruska z 23 lipca 1847 r. w § 37 przyznawała gminom synagogałnym charakter wyznania tolerowanego jako osobie prawnej prawa prywatnego. Słusznie tezę tę zakwestionował J. Sawicki (*Studia*, s. 169, przyp. 2), powołując się na fakt, iż gminy synagogałne, istniejące na mocy pruskiej ustawy z 23 lipca 1847 r., zaliczone zostały na mocy art. 84-96 Konwencji Genewskiej z 15 maja 1922 r. do prawnie chronionych instytucji wyznaniowych, na równi z kościołami, parafiami, zakonami i kongregacjami. Sawicki, kwestionując pogląd Grelewskiego, powołał się nawet na fakt, iż art. 93, pkt 1 Konwencji Genewskiej mówi *expressis verbis* o „uznanych” gminach żydowskich.

²³ Dziennik Ustaw państwa austriackiego, Nr 57, s. 176.

²⁴ Zob. S. Grelewski, *Wyznania protestanckie*, s. 22-23.

²⁵ Zob. J. Sawicki, *Studia*, s. 170.

²⁶ Dz. U. Nr 52, poz. 500.

²⁷ Interesujący jest fakt, iż w tym jedynym przypadku polskie ustawodawstwo związek religijny określiło *expressis verbis* jako związek publicznoprawny. Zob. T. Bigo, *Związki publicznoprawne w świetle ustawodawstwa polskiego*, Warszawa 1928.

dowskiego Związku Religijnego, nie zależała od aktu przystąpienia. Powstawała z mocy samego prawa wskutek nabycia przez osobę fizyczną wyznającą religię mojżeszową określonej cechy, jaką był fakt zamieszkiwania na terytorium działania określonej gminy wyznaniowej. Skutkiem tego niektórzy autorzy wysnuli pogląd, iż mieliśmy tutaj do czynienia z przynależnością przymusową²⁸. Bez wątplenia jednak takiej konstrukcji prawnej nie można uznać za konstrukcję przymusową. Skoro przystąpienie do danej gminy wyznaniowej żydowskiej nie zależało od żadnego aktu woli, określona osoba nie mogła zatem odmówić przystąpienia. Z tego właśnie powodu nie istniała konieczność stosowania jakichkolwiek środków przymusu, mających na celu wymuszenie przynależności do określonej gminy wyznaniowej. Jeżeli nawet określona osoba wstrzymywała się od jakichkolwiek działań na rzecz gminy wyznaniowej, to nie miało to jakiegokolwiek wpływu na jej prawne powiązanie z taką gminą²⁹. Przymusowość przynależności do Żydowskiego Związku Religijnego należy rozumieć raczej jako uznanie przez prawodawcę wyłączności Żydowskiego Związku Religijnego na reprezentowanie spraw wyznaniowych żydowskich i nieuznawanie innych związków religijnych grupujących tę społeczność religijną.

Wątpliwości jednak budzi sposób uznania Żydowskiego Związku Religijnego w okresie międzywojennym. Sposób uregulowania tej kwestii znacznie odbiegał od norm określonych w Konstytucji marcowej, która w art. 115, ust. 1 – przed wydaniem ustawy regulującej status prawny związku religijnego – wymagała porozumienia z jego prawną reprezentacją. Uznanie związku religijnego zostało pomyślane jako dwustronne uregulowanie pozycji prawnej określonego związku religijnego, co bezpośrednio wynikało z normy konstytucyjnej. Nie koncentrowało się bowiem wyłącznie na pod-

²⁸ Zob. np. J. S a w i c k i, *Studia*, s. 164; S. G r e l e w s k i, *Wyznania protestanckie*, s. 17; W. W y s o c z a ń s k i, *Prawo wewnętrzne nierzymskokatolickich Kościołów i wyznań w PRL*, Warszawa 1971, s. 341.

²⁹ Zob. B. D o l n i c k i, *Samorząd terytorialny. Zagadnienia ustrojowe*, Zakamycze 1999, s. 17-18; W. G ó r a l c z y k, *Zasada kompetencyjności w prawie administracyjnym*, Warszawa 1986, s. 105-106; Z. N i e w i a d o m s k i, *Istota samorządności terytorialnej*, „Wspólnota”, 1990, nr 6, s. 10-11.

stawie jednostronnego określenia pozycji prawnej związku religijnego przez władzę stanowiącą, ale było również swego rodzaju produktem wewnętrznego ustawodawstwa autonomicznego danej społeczności religijnej, skoro – jak chciał to widzieć ustawodawca – wydanie stosownej ustawy sejmowej uzależnione było od wcześniejszego porozumienia się z prawną reprezentacją związku religijnego. Uznanie Żydowskiego Związku Religijnego nastąpiło przecież w drodze jednostronnego aktu prawnego wydanego przez władzę stanowiącą. O ile jednak nie sposób kwestionować prawidłowości wydania aktów prawnych odnoszących się do uznania pozycji prawnej Żydowskiego Związku Religijnego i określenia jego pozycji prawnej przed wejściem w życie Konstytucji marcowej, o tyle faktem jest, iż większość aktów legislacyjnych w przedmiocie uznania Żydowskiego Związku Religijnego nastąpiła już pod rządami Konstytucji marcowej³⁰.

Unormowania przedwojennego ustawodawstwa polskiego odnośnie do organizacji i funkcjonowania Żydowskiego Związku Religijnego nie były w okresie powojennym stosowane. Cytowane rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa śląskiego formalnie uchylone zostało dopiero w 1997 r. na podstawie ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej³¹. W okresie powojennym znowelizowano to rozporządzenie na podstawie dekretu z 25 września 1945 r. – Przepisy wprowadzające prawo małżeńskie, który derogował m.in. przepisy dotyczące udzielania ślubów i rozwodów przez rabina w odniesieniu do członków Żydowskiego Związku Religijnego³². Nie stosowano jednak w Polsce w latach 1945-1989 tych unormowań, albowiem 6 lutego 1945 r. Minister Administracji Publicznej wydał swój kuriozalny z punktu widzenia prawnego okólnik nr 3 (Dep. Wyzn. 911/45) o tymczasowym uregulowaniu spraw

³⁰ Zob. J. Sawicki, *Studia*, s. 163.

³¹ Dz. U. Nr 41, poz. 251, art. 36.

³² Dz. U. Nr 48, poz. 271, art. II, pkt 1.

wyznaniowych ludności żydowskiej³³, w którym nie przewidywano tworzenia żydowskich gmin wyznaniowych na podstawie aktu normatywnego o mocy ustawy – rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 14 października 1927 r. Władze musiały zdawać sobie sprawę z braku podstaw prawnych dla takich działań, skoro – jak już wspomniano – kilka miesięcy później, tj. 25 września 1945 r., wydano dekret nowelizujący niestosowane wówczas rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej. Fakt uchylecia aktu prawnego o randze ustawy przez zwykły okólnik nie może być tłumaczony eksterminacyjną polityką w okresie II wojny światowej wobec ludności żydowskiej i ogromnym zmniejszeniem się liczby wyznawców religii mojżeszowej w Polsce³⁴.

Okólnik Ministra Administracji Publicznej poręczał swobodne wykonywanie praktyk religijnych i powoływał się na art. 111 Konstytucji marcowej, gwarantujący wolność sumienia i wyznania. Nie przewidywał jednak tworzenia żydowskich gmin wyznaniowych, tworząc w to miejsce żydowskie zrzeszenia religijne, służące organizowaniu, utrzymywaniu i wykonywaniu wszelkich praktyk i obrzędów, a także wychowania religijnego. Natomiast jako organ opiniodawczy służący celom religii i kultu powołana została Tymczasowa Naczelna Rada Religijna, której nie przysługiwały już uprawnienia korporacji publicznoprawnej. Na prośbę Naczelnej Rady Religijnej Minister Administracji Publicznej zezwolił³⁵ na zmianę nazwy z Żydowskiego Zrzeszenia Religijnego na Żydowską Kongregację Wyznaniową³⁶.

Taki stan przetrwał do czasu wejścia w życie dekretu z 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach³⁷, który nakazał rejestrować związki religijne na podstawie unormowań

³³ Dz. Urz. MAP Nr 1, s. 21-22.

³⁴ Zob. W. Wysoczyński, *Prawo*, s. 341. Zob. także: Uzasadnienie do projektu ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, druk sejmowy nr 1622 z 4 kwietnia 1996 r., nie publ., s. 1.

³⁵ Pismo Ministra Administracji Publicznej z 21 czerwca 1946 r., L. dz. V. W. Nch. 2881/46, nie publ.

³⁶ Zob. W. Wysoczyński, *Prawo*, s. 341.

³⁷ Dz. U. Nr 45, poz. 335.

rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach³⁸. Po wejściu w życie tejże nowelizacji w dniach 9-10 sierpnia 1949 r. odbył się w Warszawie ogólnokrajowy Zjazd Delegatów Żydowskich Kongregacji Wyznaniowych, na którym powołano do życia Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego w Polsce. Minister Administracji Publicznej pismem z 16 listopada 1949 r. przyjął ten fakt do wiadomości³⁹.

Pierwszy wpis do rejestru stowarzyszeń i związków wyznaniowych prowadzonego przez Urząd do Spraw Wyznań na podstawie wspomnianego dekretu i aktu wykonawczego do niego, jakim było rozporządzenie Ministra Administracji Publicznej z 6 sierpnia 1949 r. w sprawie wykonania dekretu z 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach⁴⁰, nastąpił dopiero 19 czerwca 1961 r. na podstawie statutu Związku⁴¹. W dniu 28 grudnia 1966 r. Dyrektor Urzędu do Spraw Wyznań wydał decyzję zatwierdzającą nowy statut Związku⁴².

Wykraczając nieco poza zakres niniejszych rozważań, należałoby dodać, iż kolejny wpis do rejestru Kościołów i innych związków wyznaniowych – prowadzonego już na podstawie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁴³ oraz aktu wykonawczego do tej ustawy, jakim jest rozporządzenie Ministra-Kierownika Urzędu do Spraw Wyznań z 12 lipca 1989 r. w sprawie szczegółowych zasad i sposobu prowadzenia rejestru Kościołów i innych związków wyznaniowych⁴⁴ – nastąpił na podstawie decyzji Ministra-Szefa Urzędu Rady Ministrów z 11 stycznia 1990 r.⁴⁵ Od

³⁸ Dz. U. Nr 94, poz. 808.

³⁹ Zob. W. Wysoczański, *Prawo*, s. 341.

⁴⁰ Dz. U. Nr 47, poz. 358.

⁴¹ Zob. W. Wysoczański, *Prawo*, s. 342.

⁴² *Decyzja Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z 28 grudnia 1966 r., NK-8021/18/20/66*, w: W. Wysoczański, *Prawo*, s. 354. W tym samym zbiorze został opublikowany również zatwierdzony na mocy tej decyzji Statut Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (s. 343-353).

⁴³ Dz. U. Nr 29, poz. 155.

⁴⁴ Dz. U. Nr 46, poz. 249.

⁴⁵ Zob. Uzasadnienie do projektu ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich, s. 1.

10 maja 1997 r. ten związek religijny działa na podstawie ustawy z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁶.

II. MUZUŁMAŃSKI ZWIĄZEK RELIGIJNY

Muzułmański Związek Religijny funkcjonował na ziemiach znajdujących się pod dwoma zaborami, a mianowicie: w byłym Cesarstwie Rosyjskim, w którym pozycja prawna tego związku religijnego była określona przez art. 1342-1415, t. XI *Zbioru praw i rozporządzeń Cesarstwa Rosyjskiego*, oraz w monarchii austro-węgierskiej – tu istniał jedynie obrządek haneficki tego wyznania, który uzyskał prawne uznanie na mocy ustawy z 15 lipca 1912 r. w sprawie uznania wyznawców islamu wedle obrządku hanefickiego za stowarzyszenie religijne⁴⁷. Ponieważ w Cesarstwie Rosyjskim mufti muzulmański, posiadający jurysdykcję na terytoriach położonych na zachód od Dniepru, rezydował w Symferopolu na Krymie, powstanie Polski spowodowało, iż wyznanie to pozbawione zostało władzy zwierzchniej. Aby uznać ten związek religijny na podstawie norm Konstytucji marcowej, należało także uczynić zadość art. 115, ust. 2 tego aktu, wymagającego porozumienia się z prawną reprezentacją związku religijnego. Polscy muzulmanie musieli zatem zorganizować się w Polsce w oddzielny związek religijny, niezależny od jakichkolwiek władz zewnętrznych, wyłonić reprezentację, która dopiero mogła porozumieć się z władzami państwa w celu uregulowania bytu prawnego swojego wyznania. Niezależnie od tego obowiązujące w Polsce przepisy wydane przez państwa zaborcze, regulujące status prawny tego związku religijnego, nie przystawały do ówczesnych warunków⁴⁸. W dniach 28-29 grudnia 1925 r. odbył się w Wilnie wszech-

⁴⁶ Dz. U. Nr 41, poz. 251, art. 37.

⁴⁷ Dziennik Ustaw państwa austriackiego, Nr 159.

⁴⁸ Zob. J. Sawicki, *Studia*, s. 181.

polski zjazd delegatów ludności muzułmańskiej. Wybrano muftiego⁴⁹, sprawującego zwierzchni nadzór nad muzułmańskimi sprawami duchowymi i reprezentującego ten związek religijny wobec organów państwa, a także powołano komisję prawniczą do przygotowania projektu organizacji wewnętrznej Muzułmańskiego Związku Religijnego w Polsce.

Przyjęcie ustawy określającej pozycję prawną Muzułmańskiego Związku Religijnego nastąpiło dopiero 23 kwietnia 1936 r. Wówczas to Sejm RP uchwalił ustawę o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁰, która – po dokonaniu dwóch nowelizacji⁵¹ – obowiązuje aż do dnia dzisiejszego. Statut Muzułmańskiego Związku Religijnego w okresie międzywojennym został zatwierdzony na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 26 sierpnia 1936 r. o uznaniu Statutu Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej⁵².

Ze względu na zmianę granic Polski po II wojnie światowej, repatriację i ruch przesiedleńczy⁵³, co znacznie obniżyło liczbę wyznawców islamu w Polsce, także i obowiązujący Statut z 1936 r. nie odpowiadał warunkom faktycznym, w jakich znalazł się Muzułmański Związek Religijny. Obowiązujący do chwili obecnej nowy Statut, po uprzednim przyjęciu przez Wszechpolski Kongres Muzułmański, został zatwierdzony na mocy decyzji Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 29 lutego 1971 r.⁵⁴

⁴⁹ Wybór ten został przyjęty do wiadomości przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na podstawie pisma z 1 marca 1926 r. (L. 1760/26, nie publ.).

⁵⁰ Dz. U. Nr 30, poz. 240.

⁵¹ Nowelizacje tej ustawy miały miejsce na mocy dwóch dekretów: z 25 września 1945 r. – Przepisy wprowadzające prawo małżeńskie (Dz. U. Nr 48, poz. 271) oraz z 25 września 1945 r. – Przepisy wprowadzające prawo o aktach stanu cywilnego (Dz. U. Nr 48, poz. 273). Nowelizacje dotyczyły wszystkich bez wyjątku funkcjonujących w Polsce związków religijnych.

⁵² Dz. U. Nr 72, poz. 517.

⁵³ Zob. W. Wysoczański, *Prawo*, s. 268.

⁵⁴ Zarówno sama decyzja (Nr NK-803/19/1/71), jak również zatwierdzony przez nią Statut Muzułmańskiego Związku Religijnego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej został opublikowany w cytowanej tutaj pracy W. Wysoczańskiego (*Prawo*, s. 270-278).

Obecnie nie ma już muftiego. Naczelną władzą Związku jest Wszechpolski Kongres Muzułmański, a organem wykonawczym Najwyższe Kolegium Muzułmańskie. Na czele Kolegium stoi przewodniczący. Muzułmańskie gminy wyznaniowe reprezentowane są przez zarządy. Duchowni muzułmańscy – imam i muezzin – wybierani są przez ogólne zebranie członków gminy. Zarówno Muzułmański Związek Religijny jako całość, jak również poszczególne gminy wyznaniowe posiadają osobowość prawną i wynikające stąd prawa rzeczowe.

III. KARAIMSKI ZWIĄZEK RELIGIJNY

Przed uregulowaniem sytuacji prawnej Karaimskiego Związku Religijnego w II Rzeczypospolitej wierni tego wyznania zamieszkiwali tereny należące do dwóch dzielnic. W byłym Cesarstwie Rosyjskim położenie prawne związku regulowały normy ustawy o zarządzie karaimskich spraw duchownych⁵⁵. W Galicji natomiast jedyna wówczas gmina karaimska w Haliczu traktowana była przez austriacką administrację wyznaniową jako gmina żydowska o odmiennym zabarwieniu wyznaniowym i własnym statucie i stosowana była do niej ustawa z 21 marca 1890 r. o urządzeniu zewnętrznych stosunków prawnych izraelskiego społeczeństwa religijnego⁵⁶. Jednak wobec wejścia w życie cytowanego już rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej – z wyjątkiem województwa poznańskiego, pomorskiego i śląskiego – rozszerzono moc obowiązującą wspomnianego dekretu Naczelnika Państwa z 7 lutego 1919 r. o zmianach w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie byłego Królestwa Kongresowego na województwo krakowskie, lwowskie,

⁵⁵ *Zbiór praw i rozporządzeń Cesarstwa Rosyjskiego*, t. XI, cz. I, art. 1261-1298.

⁵⁶ *Dziennik Ustaw państwa austriackiego*, Nr 57.

stanisławowskie i tarnopolskie⁵⁷. W odniesieniu do tych województw uchylona została austriacka ustawa z 21 marca 1890 r. oraz wszystkie przepisy wykonawcze, w tym także wydane na jej podstawie statuty gminne, co – jak już powiedziano – podkreśliło ówczesne orzecznictwo sądowe⁵⁸. Karaimska gmina wyznaniowa w Haliczu straciła zatem podstawę prawną swego istnienia, a w warunkach polskich nie podlegała przepisom odnoszącym się do Żydowskiego Związku Religijnego. Skutkiem tego w Galicji Karaimski Związek Religijny utracił status związku religijnego prawnie uznanego⁵⁹; na terenach należących wcześniej do Austro-Węgier i Prus ten związek religijny działał jedynie na mocy art. 111 Konstytucji marcowej.

Podobnie skomplikowana była pozycja prawna Karaimskiego Związku Religijnego na terenach dawnego Cesarstwa Rosyjskiego. Chociaż działał tam – jak już wspomniano – na mocy ustawy o zarządzie karaimskich spraw duchownych⁶⁰, to jednak karaimskie hachanaty znajdowały się w Eupatorii na Krymie⁶¹ oraz w Trokach (województwo wileńskie) w granicach Polski. Hachanat trocki był jednak nieobsadzony. Należało więc to zrobić i utworzyć w ten sposób samostne zwierzchnictwo duchowe dla karaimów polskich⁶². Analogicznie jak w przypadku Muzułmańskiego Związku Religijnego, także i tutaj wydanie polskiej „ustawy karaimskiej” uzależnione było od zorganizowania się karaimów w Polsce w oddzielny związek religijny, niezależny od jakichkolwiek władz zewnętrznych, i wyłonienia swojej reprezentacji. W 1927 r. zwołany zatem został wszechpolski zjazd delegatów ludności karaimskiej, który wybrał hachana. Wybór ten

⁵⁷ Dz. U. Nr 91, poz. 818, art. 1.

⁵⁸ Zob. Teza II do wyroku Najwyższego Trybunału Administracyjnego z 20 listopada 1936 r. Zob. przyp. 14.

⁵⁹ Zob. W. Abraham, *Konstytucja a stosunki wyznaniowe i Kościół*, Kraków 1922, s. 119; M. von Hussarek, *Grundriss des Staatskirchenrechts*, Leipzig 1908², s. 13.

⁶⁰ *Zbiór praw i rozporządzeń Cesarstwa Rosyjskiego*, t. XI, cz. I, art. 1261-1298.

⁶¹ Zob. J. Sawicki, *Studia*, s. 199. Grelewski (*Wyznania protestanckie*, s. 102) za siedzibę hachanatu uznawał Symferopol na Krymie.

⁶² Podają to: J. Sawicki, *Studia*, s. 199; S. Grelewski, *Wyznania protestanckie*, s. 102.

został zatwierdzony przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁶³. Jego ingres odbył się 11 września 1928 r. w Wilnie⁶⁴.

Uregulowanie sytuacji prawnej karaimów polskich nastąpiło na podstawie ustawy z 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej⁶⁵. Ustawa ta obowiązuje do dnia dzisiejszego. Z kolei w latach 1936-1989 Statut Karaimskiego Związku Religijnego zmieniał się dwukrotnie. Pierwszy statut został uznany na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 26 sierpnia 1936 r. o uznaniu Statutu Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej⁶⁶, drugi statut zaś – dostosowujący organizację Karaimskiego Związku Religijnego do zmienionych po wojnie warunków i potrzeb społeczności karaimskiej – uznany został przez Ministra-Kierownika Urzędu do Spraw Wyznań dopiero w 1974 r. i obowiązuje do dzisiaj⁶⁷.

Z uwagi na niewielką liczebnie społeczność karaimów polskich (w 1935 r. liczbę wyznawców tej religii szacowano na 900-1000 osób⁶⁸, według zaś stanu z 31 grudnia 1995 r. – około 180 wiernych⁶⁹) ustawa z 21 kwietnia 1936 r. uznaje osobowość prawną Karaimskiego Związku Religijnego jako całości⁷⁰, nie przewiduje natomiast osobowości prawnej przynależnej poszczególnym gminom wyznaniowym.

Najwyższą władzą Karaimskiego Związku Religijnego jest Krajowy Zjazd Delegatów Dżymatów (skupisk), którego organem wykonawczym jest zarząd. Na czele zarządu stoi przewodniczący. Duchownymi karaimskimi są hachan, hazzan, ochuwczu, pełniący swe funkcje z wyboru. Dla zaspokojenia potrzeb religijnych istnieją dży-

⁶³ Decyzja Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 10 listopada 1927 r., L. 7326/27, nie publ.

⁶⁴ Zob. J. S a w i c k i, *Studia*, s. 199.

⁶⁵ Dz. U. Nr 30, poz. 241.

⁶⁶ Dz. U. Nr 72, poz. 518.

⁶⁷ Zob. <http://www.konta.plo.pl/hektor/koscioly/karaimski.html>.

⁶⁸ Zob. *Karaimi*, w: *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 3, Warszawa 1987, s. 272-273.

⁶⁹ Zob. http://republika.pl/a_mielczarek/mniej/index.htm.

⁷⁰ Dz. U. Nr 30, poz. 241, art. 21, ust. 1.

maty, tj. karaimskie gminy wyznaniowe, których według stanu z dnia 31 maja 1981 r. było zaledwie cztery⁷¹.

ZAKOŃCZENIE

Większość związków religijnych funkcjonujących w Polsce powojennej, których uznanie oraz byt prawny wynikał z aktów normatywnych o mocy ustawy, uzyskało swój status prawny na mocy przepisów wydanych w okresie międzywojennym. Tak właśnie było z omawianymi tutaj trzema związkami religijnymi. Z technicznego punktu widzenia samo uznanie związku religijnego wcale nie musi zakładać uznania ich osobowości prawnej⁷², ale już w okresie międzywojennym przykładano szczególną uwagę do tego zagadnienia⁷³.

Status prawny tych trzech związków religijnych wynikał z przepisów wydanych przez ustawodawcę w okresie międzywojennym. W tym czasie państwo polskie dostosowywało swoje ustawodawstwo do zmienionych po I wojnie światowej – i kształtujących się w okresie międzywojennym – stosunków polityczno-społecznych w dziedzinie wyznaniowej. Tak właśnie było z uznaniem Żydowskiego Związku Religijnego: rozporządzenie niemieckich władz okupacyjnych z 1 listopada 1916 r. było sukcesywnie rozciągane na cały obszar Rzeczypospolitej. Podobnie również uznanie Muzułmańskiego Związku Religijnego i Karaimskiego Związku Religijnego w celu wypełnienia przesłanek konstytucyjnych mogło nastąpić dopiero po zorganizowaniu się tych konfesji w niezależne organizacyjnie od władz zewnętrznych związki religijne. Zaskutkowało to uchwaleniem 21 kwietnia 1936 r. dwóch ustaw regulujących ich pozycję prawną. Zauważyć

⁷¹ Zob. *Rocznik statystyczny GUS*, Warszawa 1981, s. 33.

⁷² Zob. J. Dziobek-Romański, *Problem osobowości prawnej Kościoła katolickiego*, s. 37-39.

⁷³ Zob. W. Wysoczański, *Prawo*, s. 12; H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo państwowe. Problematyka prawna wolności sumienia w PRL*, Warszawa 1962, s. 21; W. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, Warszawa 1922, s. 380nn.

należy dbałość władz państwowych o to, by sytuacja każdego z omawianych trzech związków religijnych odpowiadała istniejącej wówczas sytuacji społecznej i terytorialnej na ziemiach polskich. Wszystkie omówione tutaj akty prawne sukcesywnie derogowały przepisy wydane przez państwa zaborcze, co wymagało czasu. Fakt zaś obowiązywania tych przepisów na terytorium województwa śląskiego wynikał z przepisów prawa międzynarodowego.

Po II wojnie światowej zasadniczo zmieniły się granice Polski. Część obszarów należących wcześniej do Polski przyłączono do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, w polskich rękach natomiast znalazły się ziemie wchodzące w skład Rzeszy Niemieckiej. Wspomniane tutaj ustawodawstwo przedwojenne dostosowane było do Polski w granicach sprzed 1939 r., w związku z czym nie przystawało do nowych warunków. W istocie żaden z omówionych w tym artykule związków religijnych nie posiadał organizacji dostosowanej do powojennego terytorium Polski. Wspomniane zmiany ustawodawcze nie miały tego faktu na celu. Zauważyć należy tutaj, iż zarówno w odniesieniu do Muzułmańskiego Związku Religijnego, jak i Karaimskiego Związku Religijnego takie prowizorium prawne trwa do dnia dzisiejszego. Sytuację prawną Żydowskiego Związku Religijnego ponownie uregulowano w 1997 r.⁷⁴ Do tego czasu teoretycznie obowiązywały normy rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r., teoretycznie, gdyż pomimo ich formalnej obowiązywalności, w 1945 r. Minister Administracji Publicznej wydał okólnik o tymczasowym uregulowaniu spraw wyznaniowych ludności żydowskiej⁷⁵. Owa „tymczasowość” trwała aż do dnia 19 czerwca 1961 r., kiedy to dokonano pierwszego wpisu Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego w Polsce do rejestru stowarzyszeń i związków wyznaniowych prowadzonego w trybie przepisów prawa o stowarzyszeniach. Ponadto, co już zostało wcześniej wspomniane, okólnik Ministra Administracji Publicznej nie stanowił aktu

⁷⁴ Ustawa z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. Nr 41, poz. 251.

⁷⁵ Okólnik nr 3 Ministra Administracji Publicznej z 6 lutego 1945 r. (Dep. Wyzn. 911/45), Dz. Urz. MAP Nr 1, s. 21-22.

wyższego rządu w przeciwieństwie do normatyw rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r., a więc nie mógł być normą je uchylającą. Jednoznacznie świadczy to o manipulowaniu przez ówczesne władze przepisami prawa i ich zamierzonej ignorancji.